

УДК 783.2 (477. 87) (09)

МУЗИЧНО-ЦЕРКОВНА ОСВІТА НА ЗАКАРПАТТІ XVIII-XIX СТОЛІТЬ

Задорожний І.З.

У статті розглядаються особливості розвитку музичної освіти і практики церковного співу, використання в навчальних цілях рукописних і друкованих ірмологіонів на Закарпатті XVIII-XIX століть.

Ключові слова: богослуження, ірмологіон, сакральна монодія, монастирі, церковний спів.

Активні процеси гуманізації освіти, відродження християнських духовних цінностей за роки незалежності в Україні, що простежуємо у започаткуванні фестивалів та конкурсів духовної музики, звернення до художніх цінностей сакрального мистецтва і використання його у шкільному компоненті освіти засвідчує необхідність глибшого осмислення процесів формування музичної освіти у регіональному аспекті.

Протягом багатьох століть важливою складовою професійної музики був церковний спів, основними представниками якого виступали дяковчителі, (півцоучителі), реґенти, композитори. Як мистецьке явище, монодичний (одноголосий) церковний спів розвивався з часів прийняття християнства, утвердженням його богослужбових форм до сьогодення, показавши найбільшу стійкість став надбанням духовної культури, залишаючись у широкому вжитку на Закарпатті.

Саме професійна музично-церковна освіта сприяла збереженню і поширенню основних форм сакральної монодії, яка склавши важливі основи формування концепційних і стильових засад музичного мистецтва, розвитку української музичної культури, як частина духовного буття народу на новому історичному поступі сьогодення стає актуальною не тільки в стилістиці композиторської творчості, але й необхідною потребою її відродження і духовного функціонування в соціумі.

На сьогодні вирішення проблематики гуманізації навчання, формування духовності і стійкої моралі, патріотичних почуттів у вищій школі повинно носити системний характер, опиратися як на пошуки новітніх технологій навчання, так і на освітній досвід минулих поколінь, на регіональні народнопісенні і релігійні традиції, які виявляють вікову стійкість, становлять частину духовної культури народу.

Проблематику музично-церковної освіти на Закарпатті у своїх дослідженнях розглядали М.Лелекач [1], С.Пап [2-3], В.Гошовський [4], А.Пекар [5, с.381-398], Ю.Ясіновський [6]. Глибшому осмисленню культуротворчих процесів сприяють матеріали, що ввели у науковий обіг І.Панькевич [7], О.Мишанич [8], В.Микитась [9], В.Фенич [10], М.Приймич [11].

Питання церковного співу в монастирях Закарпаття частково нами розглядалися [12], однак особливості розвитку музичної освіти на Закарпатті, практики церковного співу як професійного виду творчості в цілому потребує ширшого висвітлення, зокрема на прикладі аналізу діяльності монастирів, навчальних закладів, на що звертаємо основну увагу у нашій статті.

У збереженні і поширенні давніх основ церковного співу вагома частка належить монастирям, де працювали освічені монахи, церковні та громадські діячі, переписувалися книги, накопичувалися значні фонди богословської і богослужбової літератури, вієвся літопис.

Найдавнішими на Закарпатті вважають Мукачівський монастир на Чернечій горі, Грушівський, Угольський монастир, Краснобрідський монастир Зішестя Святого Духа (тепер Словачія), в якому була заснована філософська школа, що дала ряд визначних релігійних діячів.

Протягом багатьох століть Мукачівський монастир був центром духовного життя Закарпаття. Тут діяла школа для монахів, де вивчали слов'яно-руську граматику, поезику і риторичку, хронологію та філософію, церковний устав і спів.

Для засвоєння напівів у системі осмогласся, давніх форм церковного співу у літургійній та музичній навчальній практиці монастирів використовували багатожанрові збірники церковних напівів рукописні і друковані ірмологіони. Як посібники навчання церковного співу ірмологіони слугували засвоєнню музичної грамоти та сольмізації, зокрема у Почаївських виданнях викладені теоретичні принципи співу з нот у вигляді "алфавіту ірмологіанія", що підвищувало їх навчально-педагогічну функцію. Так, зокрема, у Мукачівському монастирі вивчали піснеспіви з Львівського друкованого ірмологіону 1709 року, Почаївського ірмологіона 1775 року. У богослужбовій практиці Бичківського та Бедевлянського монастирів (засновані у 1719 році), Хрестовоздвиженського монастиря на горі Буківській (тепер Східна Словаччина), Імстичівського монастиря використовували рукописні ірмологіони.

У Маріяповчанському монастирі (тепер Угорщина) у клиросній практиці використовували Почаївські ірмологіони 1766 та 1794 років, рукописні ірмологіони, які були переписані монахами для навчальних потреб у другій половині XIX століття [12].

Зазначимо, що монастирській літургійній практиці на Закарпатті відправи здійснювались за участі двох хорів (правого і лівого клиросу), які антифонно виконували віршові рядки псалмів, стихир чи інших співів. Принцип двохорності, антифонності у християнських богослужбах носить давні коріння, що пов'язують із старозавітним храмовим співом, відправами терапевтів, утвердження у християн Антіохії.

Відповідна виконавська практика зберігалась і в духовних закладах, про що йдеться у правилах Мукачівської Богословської школи (1744–1776 рр.), затверджених Мукачівським єпископом Михайлом-Мануїлом Ольшавським (*Regulae pro Scholis Munkacsiensibus*) [1, с.249]. Саме майбутні священники і дякоучителі музичну грамоту здобували на основі вивчення напівів ірмологіона з обов'язковою щотижневою співочою практикою на двох клиросах. У школі навчалась значна частина молоді з різних частин Мукачівської єпархії, зокрема у журналі успішності (*Catalogus Auditorum Schola Munkacsiensis*) за 1757 рік числилось 117 учнів, у 1760 році – 54 учні, що засвідчує збереження і поширення давніх форм ірмологіонних напівів на парафіяльних осередках єпархії.

Мистецька сторона церковного співу розглядалась у процесі навчання та регулювалась настановами та "монашими правилами", у яких вимагалось співати і читати молитви неспішно, приримуючись середньої сили звучності, рекомендувалось уникати низького та високого регістру, хорам дотримуватись точного порядку в антифонному співі, водночас неприйнятним вважається крикливий і голосний спів.

Відомий релігійний діяч, мовознавець, філософ-теолог Арсеній Коцак (1737–1800) як педагог у своїй викладацькій практиці у школах Імстичівського, Краснобрідського, Маріяповчанського, Буківського, Малоберезнянського та Мукачівського монастирів звертав увагу на необхідність слідкувати за якістю хорового звучання, підкреслював важливість інтонації і строю, наголошував на вмінні зберігати злагодженість у співі, дотримуватися ансам-

блевого звучання, уникати надмірної динаміки (галасливості) та поспішності.

А.Коцак пояснював і особливості усної практики, засвоєння системи осмогласся, яка лежить в основі церковного співу. Наводячи приклади різних пісенних жанрів, звертав увагу на прийоми заучування гласів за допомогою так званих "пам'ятогласій", в основі яких лежали короткі мелодичні звороти, що використовували дяки і вчителі для орієнтації в напівах гласової системи (наприклад, перший глас нагадував стишок "Ишол чернец из манастире", другий глас – "Откуда идеши, брате черче?" і т.д.) В усній початковій практиці таких текстів було дуже багато, окремі з яких світської тематики часто використовувались на Закарпатті [2, с.184-185]. Тексти "пам'ятогласся" зустрічаємо на маргіналіях Еґерського рукописного Ірмолая, де віршові рядки записані на початку сторінок Богородичних догматів кожного з восьми гласів, що засвідчує взаємозв'язок усної та писемної ірмологіонної традиції.

Істотну роль в розвитку музичної освіти відігравала Ужгородська учительська семінарія (1794–1944), яка готувала дякоучителів (півцочителів). У навчальному процесі, у другій половині XIX століття, поряд з віровченням, педагогікою, математикою, історією, географією, фізикою вивчався комплекс мистецьких предметів. Так, літургійний спів включав вивчення уставу, напівів ірмологіона, простопінія та багатоголосого хорового співу, студенти опановували гру на інструменті (фортепіано), основи світського співу. Інший цикл складали живопис (малювання), каліграфія, що в цілому засвідчує значну увагу в цьому закладі музичної освіти учителів. Саме випускники учительської семінарії, працюючи в народних школах на уроках навчання співу та частково катехизації, забезпечували музично-естетичне виховання молоді, основні засади чого викладено у праці "Методика народно-шкільного навчання" відомого педагога, релігійного і суспільно-політичного діяча, багаторічного директора учительської семінарії А.Волошина [13].

Будучи педагогом за своїм духовним вихованням та теологом за покликанням, А.Волошин вперше в українській педагогічній науці подав історичний огляд християнської катехизації, розвивав методику духовного і музично-естетичного навчання дітей.

Своєрідну практичну школу засвоєння і поширення багатоголосого хорового співу на Закарпатті репрезентував багаторічною діяльністю хор "Гармонія" (1833–1944), заснований в Ужгороді при Хрестовоздвиженському кафедральному соборі 1833 року Костянтином Матезонським (1794–1858). Як здібний музикант, диригент і організатор К.Матезонський протягом 1833–1858 років, залучаючи до співу в хорі учнів гімназії, студентів учительської та духовної семінарії виховав ряд послідовників диригентів-музикантів і композиторів, заклавши цим основи розвитку професійної диригентсько-хорової діяльності в краї. Керівниками хору "Гармонія" були педагоги-священники, священники-композитори, які у XIX та першій половині XX століть сприяли розвитку та поширенню багатоголосого хорового виконавства на Закарпатті: Михайло Лихварчик (1859–1860), Еміліян Талапкович (1861–1869), Йосиф Качановський (1869–1875), Юлій Дрогобецький (1875–1891), Еміліян Желтвай (1891–1899), Іван Бокшай (1899–1909), Алексій Чучка (1909–1915), Юлій Дюрко (1915–1916), Степан Фенцик (1917–1920), Степан Дудинський (1920–1921), Уріл Сільвай (1921–1937), Степан Гладоник (1938–1940), Никифор Петрашевич (1941–1944) [3, 191]. Ряд учасників хору "Гармонія", отримуючи добру практичну підготовку, активно впроваджували багатоголосий хоровий спів на Пряшівщині (Словаччина). Так, Вартоломей Шаш, Іван Кизак, Павло Петрик, Антон Подгасцький, Емерик Седлак, Юрій Бобак стали керівниками хору кафедральної церкви м.Пряшева, а Михайло Старецький – першим диригентом Пряшівського богословського хору та дитячого хору с.Стацин, який брав участь у концертних виступах з нагоди офіційних відвідін членів австрійського уряду, імператором Францом Йосифом м.Пряшева. У тогочасних замітках в пресі згадувалось, що імператор був приємно вражений співом дітей та схвально відзначив роботу керівника хору [3, с.192-193].

Таким чином, діяльність монастирських осередків, духовних навчальних закладів, учительської семінарії, хору "Гармонія" складали важливі основи для розвитку професійної музичної

освіти, сприяли поширенню у богослужбовій і навчальній практиці посібників засвоєння музичної грамоти та основних форм сакральної монодії рукописних і друкованих ірмологіонів, утвердження багатоголосого хорового співу.

Розглянуті питання розширюють наші уявлення про особливості церковно-пісенних регіональних традицій хорового виконавства, вказують на спільність розвитку духовної і музичної освіти на Закарпатті XVIII–XIX століть.

Література

1. Лелекач М. Мукачівська Богословська школа (1744–1776) / Микола Лелекач // Літературна неділя, № 20. – Ужгород, 1943. – С. 237–250.
2. Папп С. Розвій церковного Богослужбового співу (простоспіву) в Мукачівській єпархії / Степан Папп // Ірмологіон. – Пряшів, 1970.
3. Пап, о. Степан. Історія Закарпаття. Том. III. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2003.
4. Гошовський В. Початки хорового співу на Закарпатті / Володимир Гошовський // Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. – Пряшів, 1972. – №6, кн.1.– С.97–105.
5. Пекар А., ЧСВВ. Нариси історії церкви Закарпаття / Анатсій Пекар. – Том II. – Рим-Львів, 1997.
6. Ясіновський Ю. Нотні Ірмолої Східної Словаччини та Закарпаття як пам'ятки українського церковного співу / Юрій Ясіновський // Slovensco-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť. – Bratislava, 2000. – С.331-349
7. Панькевич І. Матеріали до історії мови південно-карпатських українців / Іван Данькевич // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. Т. 4, кн. 2. – Пряшів 1970.– С.11-12
8. Мишанич О. Кризь віки: Літ.- крит. та історіогр. статті й дослідження / Олекса Мишанич. – Київ: АТ "ОБЕРЕГИ", 1996. – 352 с.
9. Микитась В. Давня література Закарпаття / Василь Микитась. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1968. – С.215-217
10. Фенич В. До питання про історію взаємовідносин між єпископами Мукачева і марамороськими православними центрами (1391–1733) / Володимир Фенич // Румуно-українські відносини: історія і сучасність. – Сату-Маре, 1999.
11. Приймич М. Художні процеси XVIII – початку XIX століть на Закарпатті / Михайло Приймич // Мистецтвознавство – 2000. – Львів, 2001.
12. Задорожний І. Нотолінійні Ірмолої та богослужбовий спів монастирів Закарпаття XVIII – поч. XX століть / Ігор Задорожний // Науковий вісник УжНУ. Серія: Педагогіка. Соціальна робота". – Ужгород, 2005. – Вип.8. – С.42-45
13. Волошин А. Методика народно-шкільного навчання / Августин Волошин. – Ужгород, 1935.

Задорожний І.З.

Музыкально–церковное образование в Закарпатье XVIII-XIX столетий

В статье рассматриваются особенности развития музыкального образования и практики церковного пения, использования в учебных целях рукописных и печатных ирмологионов на Закарпатье XVIII–XIX столетий.

Ключевые слова: богослужение, Ирмологион, сакральная монодия, монастыри, церковное пение.

Zadorozhnyy I.Z.

To the issue of music-church education in Zakarpattia of the XVIII-XIX centuries

The author of the article has considered issues of development of music education and practice of church singing, usage with the educational purposes of printed and manuscripted Heirmologia of the XVIII–XIX centuries in Zakarpattia.

Key words: divine service, Heirmologion, sacral monody, monasteries, church singing.